

УДК 81' 367.625: 811.161.2

Відприкметникова синтаксична вербалізація

У статті розглянуто відприкметникову синтаксичну вербалізацію: з'ясовано особливості синтаксичного переходу прикметника у сферу дієслова, вирізняє й детально охарактеризовано семантичні групи синтаксичних дієслів.

Ключові слова: прикметник, дієслово, транспозиція, вербалізація, відприкметникова синтаксична вербалізація.

Виокремлення частин мови відбувається за семантичним, морфологічним, синтаксичним, а для похідних слів – і за словотвірним критеріями. На аргументований погляд В. Адмоні, «множинність критеріїв при визначенні граматичних одиниць – це особлива умова, яка ставиться дослідникові самою природою мови як предмета дослідження. Тому звернення до ряду критеріїв є в граматичній теорії не відходом від строгої науковості, а, навпаки, обов'язковим моментом справді наукового аналізу» [1:174]. Наявність сукупності різнорідних ознак засвідчує належність певного слова до ядра лексико-граматичного класу, і, навпаки, відсутність будь-якої з них (семантичної, синтаксичної, морфологічної) сигналізує про міжчастиномовну взаємодію, виникнення вторинних значень у відповідних частинах мови. Урахування вказаних критеріїв у комплексі дозволило виділити насамперед чотири кардинальні частини мови: іменник, дієслово, прикметник, прислівник. Ці частини мови послідовно вирізняють О. Пешковський, Є. Курилович, Л. Теньєр, І. Вихованець [6:102; 5:60–61, 65–66; 7:73–76; 2:14–19] та ін. Щоправда, І. Вихованець у своїх пізніших дослідженнях дещо конкретизує попередню класифікацію. Учений, зокрема, зазначає: «До чотирьох частин мови потрібно додати числівник за його семантичну своєрідність, пов'язану з вираженням категорійного значення кількості. Це найслабкіше структурований частиномовний компонент. Лише сукупність різнорідних критеріїв, проте з базовим характером семантичного критерію, уможливорює виділення двох

центральных лексико-граматичних класів (іменник і дієслово) і трьох периферійних класів (прикметник, прислівник і числівник)» [3:16].

Категорійне значення лексико-граматичного розряду слів ґрунтується на узагальненому граматичному значенні, утвореному на основі предметного, лексико-денотативного значення ядра лексико-граматичного класу, і охоплює також компоненти з іншим лексичним значенням, але в тотожній синтаксичній функції. Отже, категорійне значення формують ядро лексико-граматичного класу і його периферія.

Частини мови відповідно до свого категорійного значення характеризуються первинними формально-синтаксичними і семантико-синтаксичними функціями. Є. Курилович із цього приводу зазначав, що слова мають первинну синтаксичну функцію залежно від їхнього лексичного значення (іменник: підмет; прикметник: означення до іменника; дієслово: присудок; прислівник: означення до дієслова) і будь-яке їхнє використання в іншій синтаксичній функції, відмінній від первинної, є з формального погляду мотивованим уживанням [5, 60-61]. У кардинальних частин мови на основі їхніх первинних лексичних значень формуються вторинні, що є свідченням міжчастиномовних транспозиційних відношень. Необхідність системного дослідження функціональної транспозиції зумовлена новітніми підходами до тлумачення граматичного ладу української мови. Проблема міжкатегорійних переходів у системі частин мови належить до важливих проблем функціонально-категорійної лінгвістики і, незважаючи на традиції її вивчення на матеріалі української й типологічно подібних до неї мов, до сьогодні залишається дискусійною та потребує значного доопрацювання. З огляду на це здійснено спробу системного дослідження відприкметникової синтаксичної вербалізації на матеріалі сучасної української літературної мови, що передбачає опис синтаксичного переходу прикметника у дієслівну сферу на тлі морфологічного та семантичного, з'ясування особливостей відприкметникової синтаксичної вербалізації, вирізнення та аналіз

семантичних груп предикатних прикметників, що вживаються у присудковій як вторинній формально-синтаксичній позиції, детальну характеристику семантичних груп прикметників, для яких функціонування в ролі присудка є первинним, висвітлення безпосередньої залежності валентних спроможностей предикатів якості від ступеня їхньої присудкової закріпленості тощо. Наведені теоретичні міркування послідовно підтверджено широким фактичним матеріалом, дібраним переважно з творів художньої літератури.

Крім ядра лексико-граматичного класу, частини мови містять у своєму складі також підклас дериватів, яким не властиве лексичне значення ядра лексико-граматичного класу. Відсутність лише одного з критеріїв (семантичного, синтаксичного, морфологічного), які дають змогу зарахувати слово до певної частини мови, засвідчує його вторинність, похідність у межах первинного лексико-граматичного класу. Відрізняючись своїм лексичним значенням від слів, що становлять ядро лексико-граматичного класу, деривати набувають категорійного значення іншої частини мови і вступають у такі ж синтаксичні зв'язки та семантико-синтаксичні відношення до інших одиниць, як і слова з первинним значенням відповідної частини мови.

Переведення повнозначних слів із однієї граматичної категорії в іншу становить сутність транспозиції [7:378]. Професор І. Вихованець розглядає транспозицію як триступеневий перехід, який під впливом функціональних потреб може набувати синтаксичного, морфологічного і семантичного вираження [2:19-23; 3:26-28]. Синтаксичний ступінь транспозиції являє собою початкову (вихідну) площину, яка вказує на переміщення слів із властивої їм синтаксичної позиції в синтаксичну позицію, що є для них не типовою. Набувши нової синтаксичної ролі, вихідна форма може також зазнавати змін у морфологічному оформленні відповідно до частини мови, в яку перейшло слово. Морфологічний ступінь переходу в системі частин мови іноді може набувати семантичного завершення.

У граматичній науці перехід слів інших частин мови в дієслово називають вербалізацією. Найбільші транспозиційні можливості у сфері дієслова виявляють прикметники. У сучасній українській літературній мові тільки для них характерний триступеневий синтаксичний, морфологічний і семантичний перехід у дієслівний простір. Дієслівна синтаксична транспозиція сигналізує про зміну прикметником первинної, означальної, позиції та переміщення із власне-прикметникового функціонування у власне-дієслівне. У формально-синтаксичній структурі речення перехід прикметника в дієслівну сферу реалізується аналітичним способом: «... прикметникова форма, вживаючись у нетиповій для неї синтаксичній позиції, поєднується з дієслівною аналітичною синтаксичною морфемою-зв'язкою, яка морфологічними дієслівними категоріями часу і способу нейтралізує вихідні для прикметника морфологічні категорії, передусім визначальну для іменника, а отже, і для прикметника, категорію відмінка ... Щодо категорій роду і числа, то в багатьох випадках у предикативному прикметникові їх виражає аналітична синтаксична дієслівна морфема-зв'язка» [2:158]. Дієслівна зв'язка **бути**, вживаючись при предикативних прикметниках, не впливає на їхню семантичну природу, а виконує суто граматичну функцію. Вона змінює лише формально-синтаксичну позицію прикметника в реченні, переводячи його в функціональний еквівалент дієслова, і нейтралізує прикметникові граматичні категорії, закріплюючи при цьому дієслівні граматичні категорії часу і способу. У формі теперішнього часу дієслівна зв'язка **бути** найчастіше має нульове вираження. Прикметники в позиції присудка можуть уживаються в двох відмінкових формах – формі називного і формі орудного відмінків. Використання прикметників в орудному відмінку засвідчує порушення узгодження між підметом і присудком, пор.: *І не був поет самотнім* (Леся Українка) та *І не був поет самотній*.

Частина дієслівних зв'язок, що поєднується з предикативно вжитими прикметниками, крім дієслівних категорій часу та способу, характеризується

також категорією виду. До дієслів-зв'язок, які диференціюються за видовою ознакою, належать: **ставати/стати, залишатися/залишитися, виявлятися/виявитися, зоставатися/зостатися, здаватися/здатися, видаватися/видатися, лишатися/лишитися** тощо, пор.: ... *біль ставав ще більшим* (Р.Горак) і *Став я ніжним* (Б.Олійник); *Все здавалося мені безмежно далеким від правди, штучним і непотрібним* (Ю.Щербак) і *Поле, рідні обшири ... нині чомусь здалися Гуралеві аж надто близькими* (М.Олійник); *Катерина ж дійсно на диво хороша видалась* (У.Самчук) і *Всі люди видаються добрими* (У.Самчук). Ці дієслівні зв'язки поряд із синтаксичною виконують також семантичну функцію, надаючи присудкові додаткових лексичних відтінків.

Як засвідчує аналізований фактичний матеріал, прикметники в позиції присудка вживаються найчастіше з двома дієслівними зв'язками **бути** і **ставати (стати)**. Їхні семантичні функції чітко диференційовані і не залежать від лексичного наповнення прикметникового предиката. Аналітична синтаксична морфема-зв'язка **бути** стверджує реальне або ірреальне існування у предмета ознаки, вираженої синтаксично вербалізованим прикметником, напр.: *Мій народ довірливий* (П.Загребельний); *Всі були спокійні* (У.Самчук) *Ти будеш вільна* (Леся Українка); *Я був би досі ще живим-здоровим ...* (В.Симоненко). Аналітична синтаксична морфема-напівзв'язка **ставати** вказує на становлення у предмета ознаки, а морфема-напівзв'язка **стати** сигналізує про набуття предметом певного якісного стану, пор.: *Йому ця картина стає ясною ...* (У.Самчук) і *Який-бо ти, дідусю, став суворий!* (Леся Українка).

Формально-синтаксична позиція прикметника звичайно визначається порядком слів у реченні. Найчастіше прикметники, які розміщені у препозиції, функціонують у ролі означення, а прикметники, які розміщені в постпозиції – у ролі присудка, пор.: *Холодний день* і *День холодний*. До спеціальних засобів, за допомогою яких прикметник здатний уживатися в присудковій функції, зараховують: постпозицію, інтонацію й наявність дієслівної зв'язки [4:671].

Проте для речень з прикметниковими предикатами за реалізації граматичної структури у мовленні характерний також непрямий порядок слів. Непрямий порядок слів маємо у таких випадках: 1) коли весь складений іменний присудок або тільки одна з його частин розміщується перед підметом; 2) коли присудкові притаманна постпозиція щодо підмета, але прикметник розміщується перед дієслівною зв'язкою, напр.: *Сумний був час* (Леся Українка); *Як схожий був цей голос на Богданів* (М.Стельмах); *Були слова палкими й несучасними* (Л.Костенко); *...були ми святі в тую зоряну ніч урочисту* (Леся Українка); *Не широка вона була* (Р.Федорів); *Старий він був* (Л.Костенко); *Він сумний був* (Д.Павличко); *Спочатку старий ... висохлий став* (У.Самчук).

Синтаксична функція прикметника не завжди зумовлюється порядком слів у реченні. Так, у реченнях, що виражають почуття, емоційний стан мовця маємо зворотний порядок слів, за якого присудок займає препозицію щодо підмета, що надає реченню особливої виразності: *Що за дивна сила слова!* (Леся Українка); *Який жорстокий степовий звичай!* (В.Малик); *Яка важка у вічності хода!* (Л.Костенко); *Яка сумна у безвісті ночівля!* (Л.Костенко); *Благословенне світло дня і ночі!* (Д.Павличко). Порядок слів у реченні не має ніякого значення, коли в ролі підмета вживаються займенникові іменники, які звичайно сполучаються з прикметниками у позиції присудка, проте не вимагають атрибутів, напр.: *Він був спокійним і врівноваженим, неговірким і мудрим* («З матір'ю на самоті»); *Ти був скупий чи то – занадто щедрий на власну душу ...* (Леся Українка); *Щасливий ти, тобі усе Мадонна ...* (Л.Костенко); *Щасливий я ...* (М.Вінграновський). Будучи ситуативно і контекстно зумовленими, займенникові іменники актуальні самі по собі.

Транспозиція є необхідною передумовою певних структурних зв'язків. Внаслідок транспозиційних міжчастиномовних відношень прикметники набувають здатності вживатися в ролі присудків. У реченні вони вступають у такі синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення до інших одиниць, як і дієслова. Прикметник у присудковій позиції є обов'язковим

компонентом формально-синтаксичної структури двоскладного речення, що перебуває з підметом у предикативному зв'язку, який реалізується між головними членами речення у формі координації. Остання поєднує в собі форми керування і узгодження: присудок суворо регламентує форму підмета, який представлений у початковій формі – називному відмінку, – з одного боку, а підмет визначає форми роду, числа та особи присудка – з другого боку: *Дорога не була короткою* (В.Врублевська); *Вода була чиста* (Григор Тютюнник); *Степ був мертвий* (О.Назарук); *Ти будеш вільна* (Леся Українка); *Там люди завжди були похмурі* (У.Самчук). Предикативний зв'язок виступає фундаментом визначального різновиду простих речень – двоскладних конструкцій як такий, що здатний за відсутності інших синтаксичних зв'язків утворювати просте з формально-синтаксичного погляду речення, яке наділене не тільки граматичною, але й інформативною достатністю, що дає змогу кваліфікувати його як мінімальне повідомлення, незалежне від контексту. Роль прикметникового предиката в семантико-синтаксичній структурі речення визначають як організуючу. Від його семантико-синтаксичної валентності залежить кількість і якість субстанційних синтаксем, навіть суб'єктної, у простому семантично елементарному реченні.

Для переважної більшості прикметників сучасної української мови вживання в постпозиції щодо іменників є вторинним, предикативним. У ролі присудка засвідчені якісні прикметники – виразники власне-ознаки як безпосередньої властивості предмета, а відносні трапляються спорадично. Це пояснюється, очевидно, тим, що семантика відносних прикметників є складнішою, оскільки зумовлюється значенням слів, від яких вони утворені.

Синтаксичного переходу у сферу дієслова насамперед зазнає лексико-граматичний розряд якісних прикметників. Якісні прикметники, для яких присудкова позиція є вторинною, за значенням можна об'єднати у такі семантичні групи: 1) прикметники, що позначають фізичні та фізіологічні особливості людей: **безголосий, безмовний, безсилий, болісний, видючий,**

гаркавий, голосистий, далекозорий, дряхлий, живий, здоровий, зіркий, зрячий, кволий, клишавий, кульгавий, малосильний, малочутливий, мертвий, мобільний, німий, рослий, розіспаний, простудливий, тверезий, утомлений, хворобливий, хирлявий, чутливий, щуплий тощо;

2) прикметники, що характеризують людину за схильністю до певної дії або стану: блудний, віщий, гамірливий, глузливий, говіркий, далекоглядний, діловитий, діяльний, досадливий, доскіпливий, дразливий, жалібний, жалісливий, жартівливий, журливий, забіякуватий, забобонний, зайшлий, заощадливий, заплаканий, злодійкуватий, квапливий, крикливий, лепетливий, лестивий, мандрівний, мовчазний, мстивий, провісний, прохожий і под.;

3) прикметники, що позначають емоційно-психічний стан людини, її волю, темперамент: безвольний, боязкий, вольовий, врівноважений, гнівний, емоційний, енергійний, жвавий, журний, завзятий, злобний, лякливий, меланхолічний, меткий, млявий, невеселий, нервовий, оптимістичний, песимістичний, печальний, плаксивий, радісний, смирний, спритний, темпераментний, терплячий, тихий, холеричний, шалений, щасливий і т.д.;

4) прикметники, які передають вдачу, характер людини, її морально-етичні якості, духовний світ: акуратний, бадьорий, безвірний, благодущний, винахідливий, відважний, впертий, врівноважений, гордий, гуманний, гречний, добрий, егоїстичний, жорстокий, інтелігентний, капризний, лагідний, ледачий, мстивий, мужній, наївний, сердитий, слухняний, старанний, строгий, суворий, турботливий, уважний, хитрий, хоробрий тощо;

5) прикметники, які визначають вік, сімейний стан людини: дорослий, дряхлий, зрілий, літній, малолітній, неповнолітній, престарілий, поважний, сімейний, юний тощо;

б) прикметники, які характеризують інтелектуальні спроможності людини: бездумний, вдумливий, вузькоглядний, грамотний, догадливий, дотепний, дурний, ерудований, здібний, здогадливий, малоздібний, метикуватий, нерозумний, нерозсудливий, розумний, розсудливий, тямкий, тямовитий,

тямущий, хитромудрий і под.; 7) прикметники, що визначають матеріальний достаток людини: **багатий, бідний, заможний, злиденний, небагатий, незможний** та ін.; 8) прикметники, які вживаються на позначення зовнішніх ознак людини: **босий, голий, заспаний, імпозантний, лисий, миршавий, молодистий, моложавий, рум'яний, русявий, ставний, стрункий, сухорлявий, худорлявий, чорнявий** тощо; 9) прикметники, які позначають деякі інші якості людини: **безталанний, вільний, одинокий, самотній, сиротливий** тощо; 10) прикметники, що характеризують фізичні та функціональні особливості тварин: **баский, брикливий, везучий, властий, жуйний, лютий, пернатий, плавний, повзучий, рунистий** та ін.; 11) прикметники, що визначають масть тварин: **буланий, вороний, гнідий, зозулястий, карий, мишастий, мурий, половий, попелястий, чалий** тощо; 12) прикметники, які виражають смакові особливості: **апетитний, гіркий, здобний, кислий, негіркий, несмачний, несолодкий, пекучий, прісний, пряний, смачний, солодкий, терпкий** і под.; 13) прикметники зі значенням ознаки, що сприймається органами слуху: **альтовий, багатоголосий, басистий, безшелесний, безшумний, брязкітливий, верескливий, вуркітливий, галасливий, голосний, гримкий, гучний, дзвінкий, заливчастий, звучний, зривистий, лункий, ляскучий, ляскотливий, оглушливий, пискливий, протяжний, рокітливий, сиплий, скреготливий, скриплячий, тихий** та ін.; 14) прикметники на позначення ознаки, яка сприймається нюхом: **ароматний, ароматичний, духмяний, запахущий, запашний, запашистий, пахучий, приємний, п'янкий, смердючий, сморідний** тощо; 15) прикметники зі значенням ознаки, що відчувається на дотик: **вогкий, гарячий, жаркий, колючий, паркий, пекучий, слизький, сухий, теплий, холодний, шорсткий** та ін.; 16) прикметники, що вказують на стосунок до простору, форму, обсяг, відстань, вагу тощо: **близький, важкий, висхідний, вузький, габаритний, глибокий, грубий, далекий, диспропорційний, довгий, здоровий, ємний, короткий,**

кривий, круглий, крупний, легкий, масивний, мізерний, мілкий, мінімальний, місткий, пукастий, рівний, розлогий і под.; 17) темпоральні прикметники: **архаїчний, безсмертний, давній, довгожданий, довгоочікуваний, довготривалий, довговічний, древній, застарілий, затяжний, короткий, короткотривалий, миттєвий, моментальний, своєчасний, старий, терміновий та ін.;** 18) прикметники на позначення ознаки, що є наслідком дії: **вивітрілий, вилежаний, вистояний, відсохлий, відталий, в'ялий, гнилий, горілий, достиглий, жовклий, забур'янілий, задимілий, зажирілий, заіскрілий, залежаний, запеклий, зім'ятий, зіпсований, злежаний, зрілий, лежаний, линялий, мерзлий, проріділий, протрухлий, пухлий, розбуялий, розкипілий, розсохлий, стиглий і под.;** 19) прикметники, що характеризують фізичні властивості предметів: **буйний, виткий, вологий, гінкий, горючий, душний, еластичний, займистий, їдкий, кіптявий, ковзкий, ламкий, липкий, лоскітливий, масткий, мерехтливий, міцний, мокрий, мулкий, м'який, прозорий, пругкий, пухкий, рвучкий, рипучий, рідкий, різкий, сипкий, сирий, слизький тощо;** 20) прикметники, що характеризують функціональні властивості предметів: **вадливий, гойний, гулкий, деркотливий, заглушливий, загрозливий, запаморочливий, заперечний, заразний, заспокійливий, лячний, прохальний, п'яний і т.д.;** 21) прикметники, що позначають структурні властивості предметів: **густий, однорідний, простий, розсипний, складний тощо;** 22) прикметники, що передають цінність предмета: **виключний, відбірний, дешевий, добірний, дорогий, цілющий і под.;** 23) прикметники, що виражають зовнішні ознаки предметів: **ажурний, бахматий, виложистий, вилощений, гладкий, глянсуватий, закіптявілий, картатий, корявий тощо;** 24) прикметники, що визначають наявність або відсутність кольору та його відтінків: **багровий, багряний, барвистий, бежевий, білий, блакитний, бордовий, веселковий, голубий, жовтий, жовтогарячий, зелений, інфрачервоний, коричневий, ліловий, рожевий, рудий, темний, світлий,**

сивий, сизий, синій, сірий, фіолетовий, червоний, чорний і т.д.; 25) прикметники, що мають вирізняльне значення: живописний, єдиний, грандіозний, колосальний, незрівнянний, неймовірний, неповторний, непорівнянний, нечисленний тощо; 26) деякі інші ознаки: буквальний, загальний, екстремний, дійсний, дружний, індивідуальний, реальний, спорадичний, точний і под., напр.: *Невже всі в цьому місті здорові?* (В.Яворівський); ... *отаман з роками ставав замкнутим, мовчкватим* ... (Ю.Мушкетик); *Чоловік був безвольний* (Р.Чумак); *Дитина була печальна* (Д.Павличко); *Я гордий, мов козацький предок мій* (Б.Олійник); *Він (Лука) уже дорослий* (В.Собко); ... *він (Ігор) і так ... мудрий* ... (К.Пісоцький); *Такі вони (Наталка Розумиха з чоловіком) бідні та нужденні* ... (Р.Чумак); *Він був лисий* (С.Плачинда); *(Грак) старий та глухий, видно, був* ... (Р.Чумак); *(Бульби дикої картоплі) гіркі* ... (А.Коваль); *Хліб був пахучий* ... (С.Скляренко); *Лід був гладенький* («Фізика»); ... *слово цукор – давнє, недавнє? Дуже давнє* (А.Коваль); ... *він (чоловік) згорбатілий* (П.Загребельний); *Рідина була каламутною* (К.Пісоцький); *бальзам на рану гойний* (Леся Українка); *Піски сипучі* (Л.Костенко); *Цілющими вважалися й трави* (Г.Лозко); *На Марині плахта ... картата* ... (П.Мирний); *Щоки глоду червоні* (В.Гей); *Дружина у нас нечисленна* (Д.Міщенко); *Спостереження були неточними* («Астрономія»). Подана семантична класифікація побудована переважно з урахуванням первинного значення якісних прикметників, оскільки їхні вторинні значення звичайно перетинаються з основними значеннями інших багатозначних слів.

Крім указаних семантичних груп, що утворюють центр якісних прикметників і мають потенційну здатність до вираження аналітичної синтаксичної дієслівності, варто виділити певну периферію. До периферії належать слова, що мають складнішу семантичну природу, ніж прикметники, що формують ядро даного класу. Ці прикметники подібно до відносних прикметників звичайно утворені від іменників конкретної семантики, проте їхні

суфікси, крім граматичної ролі, характеризуються лексико-семантичним навантаженням і передають власне-ознаку. Вони найчастіше позначають: 1) зовнішні ознаки людей: **бедратий, бородатий, броватий, волосатий, вусатий, головатий, жилавий, зубатий, кошлатий, кучерявий, носатий, окатий, чубатий** тощо; 2) зовнішні ознаки тварин: **бокастий, дзьобатий, крилатий, кудлатий, тупорилий, мордатий** і т.д.; 3) структурні властивості предметів: **багнистий, болотистий, кам'янистий, крупнистий, піскуватий, пористий** тощо; 4) сконцентровану ознаку: **азотистий, баюристий, вапнистий, вівсягуватий, вїстий, вікнастий, вітристий, глинистий, дернистий, дірчастий, жолудистий, дерев'янистий, зернистий, іскристий, йодистий, качанистий, крохмалистий, мулистий, лінійчатий, плечистий, променистий, росистий, стовбуристий** і под.; 5) зовнішньо-конфігураційні особливості предметів: **бахромчастий, борозенчастий, бриластий, бугристий, вибоїстий, вихрастий, волохатий, вузликуватий, горбистий, гористий, заметистий, кучугуристий, пінистий, пухирчастий, пухнастий** тощо, напр.: *... всі окаті ...* (У.Самчук); *... синьйор носатий* (Л.Костенко); *Олень із Барана хотів покепкувати: Який же ти, – сказав йому, – рогатий!* (В.Симоненко); *... конюшина повна така, головчаста* (У.Самчук); *... вогні променисті* (Л.Українка); *Хрест ... сукуватий* (Л.Українка); *Схили крем'янисті* (Л.Костенко).

Зрідка синтаксичного переходу у сферу дієслова зазнає перехідний семантико-граматичний розряд відносно-якісних прикметників, а також займенникові та порядкові прикметники, напр.: *Став залізним я втричі аж вдвічі, ми, з заліза, залізні і злі* (І.Драч); *Море срібне* (В.Лазарук); *Віконце золоте* (Л.Костенко); *– Валю, хіба ж я скляний? – Ти не скляний. Ти коло дерева робиш – ти дерев'яний, – знайшлася вона* (Б.Харчук); *Він ... таким залишився навіки* (В.Симоненко); *В садах Лоренцо музи були інші* (Л.Костенко); *Бо нива це – моя!* (В.Симоненко); *... чи він такий тут перший?* (Л.Костенко). Їхнє використання у присудковій ролі є вторинним,

вказані прикметники звичайно спеціалізуються на вживанні в означальній позиції.

Типовими виразниками аналітичної синтаксичної дієслівності у граматичній структурі української мови є частина прикметників, які позначають власне-ознаку та засвідчені у присудковій як первинній і означальній як вторинній формально-синтаксичних функціях. Їхня формально-синтаксична присудкова спеціалізація сигналізує про переміщення із власне-прикметникового у власне-дієслівне вживання. Присудкову позицію кваліфікуємо як первинну для прикметників **винний, винуватий** та ін., що функціонують із значенням «який має борг». Формально-синтаксична позиція цих прикметників у семантико-синтаксичній структурі речення доповнюється деякими семантико-синтаксичними ознаками, які виявляють їхню невластиво-прикметникову природу. Маємо на увазі семантико-синтаксичну валентність цих прикметників, які для реалізації свого лексичного значення вимагають трьох облігаторних компонентів: суб'єктного, об'єктного й адресатного, напр.: – *Що мені винні (дунайські болгари)?* – і *Святослав розсміявся* (Б.Лепкий); *Я тямлю, що тобі я винна дяку* (Леся Українка). Сполучатися з такою кількістю залежних субстанційних компонентів прикметникові предикати можуть лише зрідка.

У ролі присудка звичайно функціонують прикметники **аналогічний, вдячний, відданий, відповідний, відомий, вірний, залежний, згодний, знаний, зобов'язаний, ідентичний, однаковий, подібний, популярний, рівний, схожий, тотожний** тощо, які вказують на відповідність істоти, предмета іншим істотам, предметам, популярність або непопулярність особи, загальне визнання предмета серед інших, характеризують людину у зв'язках з іншими людьми, а також позначають підпорядкування особи, залежність предмета. Присудкова формально-синтаксична позиція закріплюється семантико-синтаксичною валентністю вказаних прикметників, які реалізують своє значення через три субстанційні компоненти: суб'єктний (облігаторний) і

два об'єктні (один облігаторний і один факультативний), напр.: *Обличчя барвою схоже на стемнілу бронзу* (Ю.Мушкетик); *Юнак примітний (серед колективу) (інтелектом)* (Р.Чумак); ... *цими солодкими хвилинами я зобов'язаний йому, моєму задушевному другові Андрієві Обеременку* (Й.Струцюк); ... *молодики стають віддані (гетьманові) душою і тілом* (Ю.Мушкетик).

У присудковій позиції також трапляються прикметники **важливий, визначальний, ворожий, гарний, милий, осоружний, приємний, суттєвий, універсальний, хороший, цікавий, цінний** і под., які позначають загальну оцінку (позитивну або негативну), а також мають вирізняльне значення. У семантико-синтаксичній структурі речення вказані предикати здатні керувати трьома субстанційними синтаксемами: однією облігаторною (суб'єктною) і двома факультативними (об'єктною із семантикою уточнення та об'єктною із семантикою обмеження), напр.: *Його (А.Кримського) праці з українського мовознавства цінні для нас, сучасних українців ... насамперед своєю правдивістю, науковою виваженістю та сумлінністю* (Г.Лозко); *Колись, мабуть, було воно (тіло) гарне своєю стрункістю ...* (П.Загребельний); *Той убір, що іншим гарний, тобі не пасує* (Д.Павличко); *(Озеро) чимось вабливе ... (для козаків)* (Ю.Мушкетик). В означальній позиції вказані прикметники трапляються частіше, ніж інші тривалентні прикметники. Це пояснюємо тим, що факультативне використання об'єктних синтаксем сприяє їхньому переміщенню з предикативної позиції в означальну, пор.: *Звістка була дуже важлива* (В.Малик) і *Важливі питання суспільно-культурного життя обговорює І.Франко в листах до О.Кониського, Уляни Кравченко, Ольги Хоружинської, Ф.Ржегоржа ...* (В.Качкан).

Присудкова позиція є первинною для таких прикметників, як **адекватний, багатий, байдужий, бідний, витривалий, владний, властен, гідний, достойний, згідний, здатний, знайомий, зобов'язаний, корисний, ладний, ласкавий, невіддільний, неможливий, необхідний, обов'язковий,**

охочий, певний, повинен, повний, потрібний, поширений, причетний, радий, спроможний, стійкий, сумісний, схильний, терплячий, тривкий, уважний, чутливий, шкідливий тощо. Ці прикметники переважно позначають активно-діяльні ознаки людей, їхні морально-етичні, емоційно-психічні якості, вказують на шанобливе ставлення до людини, її популярність або непопулярність, характеризують людину, предмет у зв'язках з іншими людьми, предметами, визначають відповідність або невідповідність предмета іншим предметам, ступінь його необхідності, достатню або недостатню кількість чого-небудь у предметі і под. Первинна формально-синтаксична позиція присудка корелює з центральною семантико-синтаксичною позицією предиката, який реалізує свою валентність через два облігаторних компоненти: суб'єктний і об'єктний: *А я ... готова на все* (В.Собко); *Він був уважним до мене* (В.Врублевська); *Уліб завжди був ласкавий з нею* (С.Скляренко); *Народ гідний долі високої* (П.Загребельний); *Серед паразитичних червів ... особливо поширена людська аскарида* («Біологія»); *Середня лінія трапеції паралельна основам і дорівнює їх півсумі* («Геометрія»); ... *фізика ... потрібна всім ...* («Фізика»); *Українська мова надзвичайно багата на синоніми* (І.Вихованець); *(Рослини) стійкі проти захворювань* («Біологія»).

У позиції присудка також використовуються прикметники **блідий, важкий, глибокий, досвідчений, дужий, здогадливий, компетентний, малий, міцний, мудрий, оригінальний, образливий, різноманітний, світлий, своєрідний, тихий, трагічний, фатальний** і под. Вони переважно виражають інтелектуальні спроможності, фізичні ознаки, зовнішній вигляд людини, вказують на розмір, форму, особливість предмета і реалізують свою валентність через дві залежні синтаксеми: суб'єктну (облігаторну) і об'єктну (факультативну), напр.: *(Андрій) міцний тілом ...* (П.Загребельний); *(Свято-слав) широкий в плечах ...* (С.Скляренко); *(Малюнки на скелях) великі за розміром ...* (Г.Півторак); *Тематичні карти досить різноманітні за своїм змістом* («Географія материків»). Часто предикат не потребує лексичного

вираження факультативної об'єктної синтаксеми. У зв'язку з цим він може переміщуватися з присудкової позиції в означальну, пор.: *Він був незвичайно блідий* (Є.Товстуха) і *До шинку зайшов ... молодий чоловік з блідим обличчям* (С.Скляренко).

Здатність до вживання у присудковій позиції виявляє частина коротких форм прикметників а саме: **варт, винен, владен, годен, готов, згоден, повен, повинен, потрібен, рад** тощо, напр.: ... *над тобою не владен страх* (В.Симоненко); *(Дуліб) ... не здатен був ні на що* (П.Загребельний); *Хіба я винен у цьому?* (С.Плачинда); *Старий редактор повен гідності* (Т.Яковенко). Для решти коротких прикметникових форм позиція присудка є не типовою.

Ступеньовані прикметники вживаються у первинній формально-синтаксичній позиції присудка та первинній семантико-синтаксичній функції предиката. Одиниці зі значенням вищого ступеня порівняння у семантико-синтаксичній структурі речення характеризуються збільшеним валентним потенціалом, що реалізується у двох залежних семантико-синтаксичних позиціях: лівобічній позиції суб'єкта та правобічній позиції об'єкта, напр.: *Вона була трохи старша за Луку Лихобора* (В.Собко); *Зовнішній кут трикутника більший від будь-якого внутрішнього кута, не суміжного з ним* («Геометрія»). Прикметники зі значенням найвищого ступеня порівняння реалізують свою семантику через один облігаторний (суб'єктний) і один факультативний (об'єктний) компоненти: ... *гуцули найвищі з усіх європейських народів* (Г.Лозко); ... *борошно, вітром намелене, – найзапашніше* (О.Гончар). Необов'язкове лексичне вираження факультативного компонента зумовлює переміщення суперлатива з присудкової позиції в означальну: *На захист рідної мови стали якраз найталановитіші письменники: Олесь Гончар, Дмитро Павличко, Борис Олійник, Іван Драч, Валерій Шевчук та інші* (І.Дзюба); *Ніколи в житті не довелося мені вимовити вголос цих найзвучніших, найкрасивіших, наймиліших слів* (В.Коваль).

Отже, синтаксичний ступінь відприкметникової вербалізації реалізується лише за наявності експліцитно чи імпліцитно вираженої дієслівної зв'язки **бути**, зрідка – інших дієслів-зв'язок, які, будучи спеціалізованим аналітичним засобом вираження синтаксичної дієслівності, нейтралізують визначальну для прикметника категорію відмінка, модифікують категорії числа й роду і відповідно закріплюють дієслівні категорії часу, способу, особи та виду. Набуваючи парадигматичних характеристик дієслова, прикметники у присудковій позиції закріплюють їхні синтагматичні особливості, які насамперед реалізуються у валентних спроможностях предикатив-прикметників. Відприкметникова синтаксична вербалізація засвідчує істотні зрушення вихідної частини мови в напрямку функціонального зближення з дієсловом і є початковим ступенем переходу у сферу дієслова. За синтаксичного ступеня переходу прикметника в позицію дієслова типові морфологічні та семантичні ознаки вихідної частини мови зберігаються. Подальше вивчення морфологічного та семантичного ступенів відприкметникової вербалізації дасть змогу висвітлити у комплексі триступеневий процес переходу прикметника в дієслівний простір.

Література

1. Адмони В.Г. О «портативности» грамматических структур // Морфологическая структура слова в языках различных типов.– М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1963.– С. 173-179.
2. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті.– К.: Наук. думка, 1988.– 256 с.
3. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І.Вихованця.– К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004.– 400 с.
4. Грамматика русского языка: Синтаксис. / Под ред. В.В.Виноградова.– М.: Изд-во АН СССР, 1960.– Т. 2.– Ч. 1.– 702 с.

5. Курилович Е. Очерки по лингвистике.– М.: Изд-во иностр. лит., 1962.– 456 с.

6. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении.– 7-е изд. – М.: Учпедгиз, 1956.– 511 с.

7. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса.– М.: Прогресс, 1988. – 654с.

The article considers adjectivized syntactical verbalization. The author concentrates on the peculiarities of transition of adjective into the field of verb, differentiates and analyzes the semantic groups of syntactical verb.

Key words: adjective, verb, transposition, verbalization, adjectivized syntactical verbalization.